

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 347.965(477)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Дурнов Є.С., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національна академія внутрішніх справ

У статті автором досліджуються особливості становлення та діяльності української адвокатури у складі Австро-Угорської імперії наприкінці ХІХ ст. Розглянуті питання кваліфікаційних вимог до адвокатів.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, Австро-Угорська імперія, адвокатські іспити.

В статье автором исследуются особенности становления и деятельности украинской адвокатуры в составе Австро-Венгерской империи в конце ХІХ в. Рассмотрены вопросы квалификационных требований к адвокатам.

Ключевые слова: адвокат, адвокатура, Австро-Венгерская империя, адвокатские экзамены.

Durnov Ye.S. LEGAL SUPPORT OF ADVOCACY ON THE UKRAINIAN LANDS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE AT THE END OF THE XIX CENTURY

In the article the author studies the peculiarities of the formation and activity of the Ukrainian Bar Association in the Austro-Hungarian Empire at the end of the nineteenth century. Issues of qualification requirements for lawyers are considered.

Key words: lawyer, advocacy, Austro-Hungarian Empire, lawyer exams.

Зміни щодо умов допуску до адвокатури, а також доповнення стосовно права держави на здійснення нагляду у сфері адвокатури та професійного самоуправління прийшли разом із Тимчасовим положенням про адвокатуру від 1849-го року та Положенням про адвокатуру від 1868-го року, яке замінило Тимчасове. Зрештою, в 1895 році Цивільно-процесуальним кодексом, що заступив Загальне положення про суд, а також Положення про суд Західної Галичини, було закріплено низку нововведень стосовно здійснення судового представництва сторін у цивільному процесі.

Варто звернути увагу на автентичні інтерпретації, а також доповнення до розпоряджень і указів, які вміщені в тогочасних збірниках законів: до 1948-го – в юридичному збірнику, де містились закони і постанови в галузі юстиції (JGS від 1780-го), а також у політичному збірнику законів (PGS від 1792-го року), а з 1849-го і до 1918-го – у Федеральному віснику (RGBI) [1, с. 53].

Допуск до зайняття адвокатською діяльністю передбачав відповідність таким вимогам професійного характеру: 1) наявність докторського ступеню в галузі права; 2) проходження професійної практики (стажування); 3) успішне складення адвокатського іспиту. Такі вимоги знайшли своє закріплення в Загальному положенні про суд і діяли до 1918 року.

Згідно з § 410 Загального положення про суд адвокатом могла бути лише особа, що здобула ступінь доктора права в університеті

коронної землі, а саме в Празі, Відні, Іннсбруку, Граці або ж (до 1805 року) у Фрайбурзі/Брайсгау. Виняток із цієї умови становили спочатку кандидати, які мали намір працювати адвокатами в сільській місцевості (сільські адвокати), якщо вони могли навести підтвердження про закінчення навчання на юридичному факультеті в одному з університетів коронної землі – без здобуття докторського ступеню – і якщо не можна було найняти іншого адвоката, який би був доктором права [2, с. 27].

До кінця ХVІІІ століття законодавство містило перелік виняткових випадків із цього принципу. Так, із 1790 року навчатися на юридичних факультетах могли євреї, яким присвоювали титул доктора цивільного права «doctor juris civilis» у разі складення адвокатського іспиту. Обмеження стосувалось заборони навчання на спеціальності з канонічного права. Надалі втратила значення підпорядкованість університету, і з 1791 року випускники місцевих університетів, а не університетів коронної землі, допускались до заняття адвокатською практикою за умови відповідності вимогам Загального положення про суд. Зокрема, йдеться про документальне засвідчення успішного закінчення навчання на юридичному факультеті. У 1973 році було деталізовано умови допуску до адвокатури для випускників Пестського університету: вони повинні були скласти додаткові іспити з предметів, які входили до курсу лекцій при університетах коронних земель.

Із 1794-го року дані положення разом із розширенням канону додаткових іспитів та успішного завершення навчання на юридичному факультеті поширилися на всіх докторантів місцевих університетів некоронних земель. Крім того, з 1822-го року за умови дотримання відповідних положень до обмеженого здійснення адвокатської практики допускались також сеньйоральні юристи [3, с. 87].

Після того, як починаючи з 1791 року університетам було дано вказівку про те, щоб у випадку надання звання доктора наук у галузі права підходити до кандидатів вибірково, а здобуття докторського ступеню з права при університеті коронної землі стало обов'язковою передумовою допуску до адвокатської діяльності навіть для сільських адвокатів, з 1800 року, коли в Положенні про суд Західної Галичини (§ 541) також було стерто різницю між адвокатом на селі та адвокатом у столиці, здобуття докторського ступеню з права в одному з університетів коронної землі стало необхідною передумовою допуску до адвокатури також для кандидатів, що проживали на території дії Загального положення про суд. Водночас усім університетам наполегливо рекомендувалось під час надання звання доктора з права підходити до кандидата «з усією строгістю» [3, с. 87].

Тимчасове положення про адвокатуру від 1849 року серед вимог до майбутнього адвоката включало документальне підтвердження докторського звання (§ 10), при цьому всі університети вважались рівними. Виняток становили юристи без докторського звання за умови успішного складення ними адвокатського іспиту на підставі допуску, що діяв лише в перехідний період – до кінця 1850 року. Цікавим є те, що відповідно до § 10d до успішно складеного іспиту прирівнювався іспит, складений при фіскальному відомстві.

Загалом окреслені положення заклали основу Положення про адвокатуру від 1868 року (§ 1 с і § 37). Водночас до докторського ступеню прирівнювалась практика на посаді головного (судового) радника впродовж п'яти років, наявність якої звільняла від обов'язку складання адвокатського іспиту (§ 6).

Відповідно до § 411 Загального положення про суд для допуску до адвокатського іспиту, що давав право на здійснення адвокатської діяльності, поряд із необхідною академічною освітою кандидат до адвокатури повинен був також підтвердити проходження професійного стажування в адвоката, допущеного до здійснення адвокатської діяльності, при цьому тривалість такого стажування на законодавчому рівні спочатку встановлена не була. Положенням про суди Західної Галичини (§ 542) вперше було встановлено трирічний термін адвокатського стажування, а з 1800-го року ця вимога набула загального застосування. З 1830 року допуску кандидатів до складання іспиту почала передувати обов'язкова вимога проходження трирічного стажування.

Тимчасове положення про адвокатуру від 1849 року деталізувало вимогу про проходження кількарічної адвокатської практики. Передумовою до складання адвокатсько-

го іспиту – після закінчення навчання на юридичному факультеті – було проходження п'ятирічного стажування, при цьому три роки – після здобуття докторського ступеню. Крім того, положення суттєво модифікувало сам спосіб проходження стажування: відтепер практика в адвоката прирівнювалась до практики у фінансовій прокуратурі (§ 10), що було затверджено також у Тимчасовому розпорядженні про адвокатський іспит від 1850-го року, яке, однак, встановлювало чотирирічний термін стажування. Істотну зміну цих приписів принесло Розпорядження про адвокатський іспит від 1854 року, згідно з яким із трьох років адвокатського стажування після докторантури принаймні один рік мав бути проведений в адвокатурі, а щонайменше – два з трьох років стажування – в місцевого адвоката або у фінансовій прокуратурі. Решту часу кандидат міг стажуватись за межами країни в адвоката або у фінансовій прокуратурі, в суді або в нотаріальній конторі [3, с. 58].

Положення про адвокатуру від 1868 року зазнало змін щодо продовження строку стажування кандидатів до адвокатури. Він був істотно подовжений із трьох до семи років, із яких один рік слід було провести в якості юридичного практиканта при цислейтанському суді із цивільних і карних справ (§ 2 а), решту, шість років, – в якості кандидата при адвокаті або практиканта у фінансовій прокуратурі, з них три роки – після здобуття докторського ступеню з права (§ 2 б).

Загальне положення про суд містило ще одну вимогу професійного характеру, що передувала допуску до зайняття адвокатською практикою. Так, § 411 після проходження практики зобов'язував кандидата до адвокатури скласти спеціальний адвокатський іспит.

Адвокатський іспит складався за заявкою кандидата до адвокатури після представлення документів про здобуття ним докторського ступеню з права, а також успішного завершення стажування, іспит приймала комісія у складі членів апеляційного суду тієї землі, де кандидат мав намір здійснювати адвокатську діяльність. Комісія, до складу якої входили головуючий і два юридичні радника, тобто винятково особи судейського стану, повинна була «серйозно» і «строго» проекзаменувати кандидата, а саме згідно із Загальною судовою інструкцією від 1785 року, в письмовій та усній формі; письмова частина іспиту складалась із вирішення юридичних задач і обов'язково поєднувалась з усною частиною. Предметами іспиту були формальне і матеріальне приватне право, насамперед положення про судочинство та банкрутство, а також судочинство в безспірних справах, включно з так званою «каутелярною юриспруденцією», що регулювала участь під час складання документів про укладення угод та інших правових актів у рамках приватного права [2, с. 89]. Під час усної частини іспиту, крім того, перевірялось знання законів, які діяли в тому судовому окрузі, де кандидат мав намір здійснювати адвокатську діяльність, причому не лише загальних, так званих «рідних» законів, але також спеціальних муніципальних

та земельних законів. Особливо цінувалось «вміння красномовства» кандидата, а також його «старанність, майстерність та чесність» під час стажування. За результатами іспиту екзаменаційна комісія складала відповідний висновок, де зазначалось лише, чи склав кандидат іспит. У випадку отримання незадовільного результату з 1806 року кандидат повторно проходив дворічне стажування і мав право повторного складення адвокатського іспиту. Починаючи з 1824 року позитивне складання іспиту почало оцінюватись за шкалою «відмінно», «добре» або «задовільно».

Тимчасове положення про адвокатуру від 1849-го року внесло низку змін стосовно складу екзаменаційних комісій та власне предмету іспиту. Іспит приймався за заявкою кандидата до адвокатури комісією вищого земельного суду тієї землі, де кандидат бажав отримати допуск до здійснення адвокатської діяльності; в разі, якщо в даній землі не було вищого земельного суду, іспит складався перед земельним судом (окружним судом), розташованим у столиці землі, при цьому до складу комісії поряд із трьома представниками судейського стану, головуючим та двома юридичними радниками входили також два адвокати, які призначались щорічно адвокатською палатою при відповідному вищому земельному суді (§ 14). Нові правила реалізовувались у рамках реорганізації судових та адміністративних органів влади на основі положень Федеральної конституції від 1849 року та розпорядження «Про врегулювання різних видів судової практики та практичних іспитів для юридичних кадрів» від 1850 року паралельно з реорганізацією системи іспитів для суддів та фіскалів, а також іспиту для запровадженого в 1850 році інституту публічних нотаріусів та запроваджених у 1849 році прокурорів, при цьому лише складання адвокатського іспиту уможливлювало здійснення будь-якого іншого виду юридичної професії. Тому й вимоги до адвокатів порівняно з іншими видами юридичної професії ставились вищі, зокрема ступінь доктора наук у галузі права, а також – на відміну від Тимчасового положення про адвокатуру від 1849 року – чотирирічне стажування в коронній землі, де діяли положення Цивільного кодексу Австрії та Кримінальний кодекс від 1803 року. Протягом стажування два з половиною роки кандидат повинен був провести в адвоката або в казначействі, один рік – у суді, півроку – в прокуратурі, при цьому кандидат міг на власний розсуд обирати, де починати стажування, але важливо було, щоб якнайменше два роки стажування пройшли після отримання докторського ступеню з права. Вищими були також вимоги до адвокатського іспиту порівняно з вимогами до іспиту для представників інших юридичних професій. Перебіг іспиту та предмет іспиту загалом відповідали попередній практиці, але з огляду на те, що успішне його складання давало право кандидату займати посаду судді, кандидата перевіряли також на знання положень кримінального права. Оцінювання іспиту було скасовано, у висновку комісії слід було лише зазначити, чи вміння кандидата є «достатніми», чи ні.

Після припинення у 1851–1852 роках дії Федеральної конституції від 1849 року адвокатський іспит у результаті чергової реорганізації судових та адміністративних органів влади в 1854 році зазнав певних модифікацій згідно з новим розпорядженням про іспит; насамперед, це стосувалось складу екзаменаційних комісій та відновлення точного оцінювання [3, с. 56]. До складу екзаменаційної комісії при вищому земельному суді тепер належали, з одного боку, зі стану суддів винятково члени вищого земельного суду, які виступали екзаменаційними комісарами, що з огляду на фахову кваліфікацію останніх означало для кандидатів суттєве ускладнення умов допуску, з іншого боку, від адвокатів до комісії тепер входив лише один адвокат (раніше було два), що поступово звужувало межі професійної автономії адвокатів. Що стосується оцінювання результатів іспиту, відбулось повернення до практики, яка існувала до 1850 року. Наступна зміна в проведенні адвокатського іспиту розширила перелік мов, на яких міг складатись адвокатський іспит. На підставі заяви кандидата іспит міг проводитись не лише мовою, якою велось судочинство в даній землі, а також тією, що була у вжитку на відповідній території. Відповідний запис про це вносила екзаменаційна комісія.

Положення про адвокатуру від 1868 року знову реорганізувало адвокатуру, яка перебувала в «тимчасовому» стані. Оскільки скасування існуючого принципу *numerus clausus* означало скасування обмежень у здійсненні адвокатської діяльності на визначених коронних землях, адвокатський іспит тепер можна було складати при будь-якому вищому земельному суді за вибором самого кандидата після чотирьох років стажування, тривалість якого тепер становила сім років (§ 3); натомість перебіг самого іспиту та предмет залишилися незмінними, оскільки положення про адвокатський іспит від 1854 року зберегло свою чинність.

Доречно зауважити, що в Загальному положенні про суд містились лише вимоги професійного характеру щодо допуску до адвокатури. Натомість перелік вимог до особистих якостей кандидатів даний документ ігнорував.

З 1794 року почала застосовуватись вимога про повноліття кандидата, позаяк малолітні особи не могли бути допущені до адвокатського спиту і, відповідно, до адвокатури. В наступних загальних законодавчих положеннях про здійснення адвокатури вимога про повноліття кандидата вже була чітко вписана як передумова допуску його до адвокатури (§ 542 Положення про суди Західної Галичини; § 1 b Положення про адвокатуру від 1868 року) [2, с. 121].

Загальне положення про суд залишило без відповіді також питання про те, чи право на здійснення адвокатської діяльності належить винятково місцевим кандидатам, чи також іноземні кандидати можуть претендувати на посаду адвоката. Оскільки Загальне положення про суд говорило про здобуття докторського ступеню з права в будь-якому з німецьких університетів коронної землі (§ 410), під це положення можна було під-

вести будь-якого випускника, незалежно від його походження. Чітко виписана вимога щодо походження кандидата – в даному разі йдеться про наявність «австрійського» громадянства – як передумова для здійснення адвокатури містилась у Тимчасовому положенні про адвокатуру від 1849-го року (§ 10). Положення про адвокатуру від 1868 року акцентувало на праві громадянства кандидата в одній із цислейтанських громад і пов'язаному з ним громадянстві держави і землі (§ 1 с).

Особистими якостями для допуску до адвокатури, що були закріплені в Загальному положенні про суд і на відповідність яким кандидата до адвокатури перевіряла екзаменаційна комісія при апеляційному суді, були «чесність» (§ 411), а згідно Положення про суди Західної Галичини (§ 543) – «порядність». Тимчасове положення про адвокатуру, як і Загальне положення про суд, основний акцент робило на «незаплямованості» кандидата (§ 10), але з 1851 року до уваги брались також такі риси, як порядність і моральність кандидата, а головне – його зразкова політична поведінка, при цьому підтвердженням перелічених якостей служила характеристика, яку видавали кандидату до адвокатури в поліції (§ 38). Положення про адвокатуру від 1868 року знову утрималось від цих вимог, зберігши в силі лише вимогу про «незаплямованість» кандидата (§ 34 с).

Поряд із переліченими, орієнтованими на особисті якості вимогами до кандидатів до адвокатури з кінця 18-го століття на законодавчому рівні було також врегульовано випадки несумісності кандидата з адвокатською діяльністю з огляду на виконувани ним функції або займані посади в публічно-правовій сфері або діяльність чи поведінку, що сприймалися як такі, що суперечать інституту адвокатури: в 1788 році законодавчо була закріплена несумісність адвокатської діяльності з посадою голови суду, в 1790 році – зі службою в магістраті, в 1793 році – з посадою фіскального ад'юнкта, в 1824 році з'являється положення про заборону адвокатської діяльності для державних службовців на пенсії, а також для представників празької професури, а в 1828 році ця заборона поширюється на представників двох останніх груп загалом [3, с. 127]. Про діяльність, що суперечила адвокатському стану, скажімо, зайнятість у трактирному промислі, приналежність до будь-яких «таємних організацій» або надання приватних уроків, адміністративні органи згідно з § 429 Загального положення про суд повинні були повідомляти апеляційні суди як органи дисциплінарного контролю над адвокатами, при цьому покаранням було накладення грошового штрафу, тимчасове відсторонення від виконання обов'язків і навіть виключення з реєстру адвокатів. Тимчасове положення про адвокатуру від 1849-го року не принесло суттєвих змін (§ 21), лише Положенням про адвокатуру від 1868-го року було врегульовано загальну несумісність адвокатської діяльності з перебуванням на оплачуваній державній посаді, за винятком викладачів (університетської професури) (§ 20 а). Відтак несумісною була адвокатська діяльність та-

кож із нотаріальною діяльністю (§ 20 б), виняток із цього правила становили лише адвокати-нотаріуси (§ 40), які вже отримали допуск раніше.

До вступу в силу Положення про адвокатуру від 1868 року (§ 34) припинення адвокатських повноважень, за винятком випадків, коли дисциплінарною комісією було ухвалено рішення про виключення адвоката з реєстру адвокатів, умови припинення адвокатських повноважень на законодавчому рівні врегульовані не були [2, с. 109]. Однак оскільки умови допуску до адвокатури на законодавчому рівні вноормовані були, від доведення від протилежного можемо зробити висновок про те, що невиконання обов'язкових професійних передумов або відсутність певних особистих якостей позбавляли кандидата можливості допуску до адвокатури. Разом із тим без відповіді залишається питання про те, чи було можливим і за яких обставин повернення втраченого права на здійснення адвокатської діяльності. Лише положення про адвокатуру від 1868 року прояснило ці питання (§ 34): втрата права на здійснення адвокатської діяльності наступала разом із втратою права громадянства або правоздатності аж до їх повернення (а) у всіх випадках несумісності (б, § 20) до припинення діяльності, несумісної з адвокатурою; в разі настання кримінальної відповідальності за діяння, що містять у собі склад злочину, передбаченого в Карному законі від 1852-го року, при цьому повернення права на адвокатуру було можливим лише після усунення всіх наслідків вироку і лише якщо покараний через втрату довіри не повинен був залишатись виключеним із реєстру адвокатів; на основі добровільної відмови адвоката від здійснення ним адвокатської діяльності, при цьому повернення до адвокатської діяльності, як і у випадках, врегульованих в § 34 літ. а, б, було можливим у будь-який час за умови виконання всіх передбачених законом передумов (д, § 20 і наст.); у разі, якщо проти адвоката було відкрито дисциплінарне провадження, заява про відмову від здійснення адвокатської діяльності могла бути прийнята лише після закінчення цього провадження і лише в тому разі, якщо дисциплінарною комісією не було ухвалено рішення про виключення заявника з адвокатури. Адвокат, викреслений із реєстру адвокатів на підставі дисциплінарного рішення, мав право на поновлення в реєстрі після закінчення трьох років.

Допуску до адвокатури, а отже, набуттю права на вступ на посаду адвоката завжди передувало приведення кандидата до присяги в апеляційному – Загальне положення про суд та Положення про суди Західної Галичини не містили чіткого врегулювання цього моменту – або вищому земельному суді (§ 18 Тимчасового положення про адвокатуру від 1849-го року, § 5 Положення про адвокатуру від 1868 року) після виконання всіх передбачених законом передумов та внесення такси. Розмір такси для кандидатів до адвокатури у Відні та у столицях земель з 1782-го року

становив спочатку 100 гульденів, а для решти інших міст – 25 гульденів, у 1840-му році була встановлена загальна такса в розмірі 100 гульденів, і, нарешті, в 1868 році її було знижено до 10 гульденів (ст. IV Положення про адвокатуру). Кандидати на здійснення адвокатської діяльності у Відні, попри сплату визначеної такси, повинні були також набути членства – що завжди вимагало солідних затрат – у докторській колегії університету [3, с. 115].

Після присяги кандидати до адвокатури вважались допущеними до здійснення адвокатської діяльності «без огляду на кількість або тип судів» (§ 411 Загальне положення про суд). Так, конклюдентно було подолано принцип *numerus clausus*, який до прийняття Загального положення про суд істотно обмежував адвокатуру. Як результат, відбулось стрімке зростання чисельності адвокатського стану, що змусило державу до запровадження обмежувальних заходів. Після того, як у 1791 році відмова від принципу *numerus clausus* була закріплена на законодавчому рівні, до університетів надійшла вказівка, щоб під час надання докторських ступенів із права до кандидатів підходили вибірково, а апеля-

ційні суди відтепер повинні були ускладнити умови адвокатських іспитів.

Зрештою, в 1800 році кількість адвокатських місць у державі заморозили на існуючому рівні. Позаяк паралельно із цим на законодавчому рівні було закріплено, що саме по собі успішне складання адвокатського іспиту не має автоматично наслідком приведення до присяги кандидата, а отже, допуск його до адвокатури, а лише означає право претендувати на існуюче місце, цим фактично було знову узаконено принцип *numerus clausus*, а питання щодо подальшого збільшення кількості адвокатських місць відповідно до заявлених вищими земельними судами потреб передали на розсуд Вищого управління юстиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kübl, Friedrich, Ströher, Doris. Geschichte der österreichischen Advokatur. Wien, 1981. 220 s.
2. Huffmann, Helga. Kampf um freie Advokatur : Bonn, 1965. 174 s.
3. Fischer, Alfred. Das 18terreichische Doktorat der Rechtswissenschaften und die Rechtsanwaltschaft. Munchen : Wagner, 1974. 134 s.